

Крыжоваю дарогаю (да 20-х угоджаў справы БНЦ)

Сёлета ў ліпені споўніліся 20-ыя ўгодкі справы Беларускага Нацыянальнага Цэнтру.

Гэтая справа – адна із шмат якіх трагічных балонаў у гісторыі нашага нацыянальна-вызвольнага руху, як у сэнсе фізічнага вынішчэння нацыянальнага актыву, так і ў сэнсе духовага надлому й запавальнення поступу руху.

20-ыя гады былі найбольш плённымі ў нашым нацыянальным вызваленні. Разбўджаны адраджэнствам нашаніўскае пары, узняты на вышэйшую ступень Актам Незалежнасці, вызвольны рух падняў з народных пластоў такую магутную нацыянальную сілу, якая здолела на працягу дзесяціх год прарабіць работу стагоддзя. У гэтую пару на заходняй дзялянцы Краіны стотысячная народная Грамада сфармавалася ў паважную сілу, якая здольна была кіраваць усім нацыянальным жыццём. Ува ўсходняй дзялянцы ўсе пляцоўкі дзяржаўна-гаспадарскага й культурнага жыцця былі ў нацыянальных руках.

Да 30-га году Беларускі Народ быў цалкам падрыхтаваны да самастойнага жыцця. Аднак-жа, такі магутны ўздым нацыянальнага руху ня мог ня выклікаць рэакцыі з боку акупантаў. Пачаўся ўплянаваны разгром беларускае нацыі. Злучанымі сіламі маскоўскага ГПУ й польскае дэфэнзывы ў 1927-29 г.г. была разгромлена Грамада. На парадку стаяў больш выраблены нацыянальна-палітычна й машэйшы вызвольны рух ва ўсходняй дзялянцы Беларусі. Другім этапам наступу быў разгром нацдэмаўшчыны ў 30-31 гадох. Гэты тэрарыстычны пагром быў найцяжэйшым для беларускае нацыянальнае інтэлігенцыі, і дзясяткі тысячаў нацыянальна-сведамага беларускага работніцтва й сялянства брутальнаю сілаю былі выкінутыя з свае адвечнае зямлі й

расшырашання для вынішчэння па дзікіх прасторах расейскае поўначы і ўсходу.

І трэцім этапам масавага вынішчэння Беларускага Народу быў тэрарыстычны разгром, што ўвайшоў у гісторыю нашага нацыянальна-вызвольнага змаганьня як Справа БНЦ. Тэмаю гэтага артыкулу не зьяўляеша аналіз справы БНЦ або разгляд мэтадаў і сродкаў яе арганізацыі. Я хачу тут падаць аб'ектыўна, у сьціслых рысах, толькі ход справы.

10 жніўня 1933 г., паводля наказу з Масквы, былі арыштаваныя былыя дэпутаты Беларускага Народу ў польскі сойм ды іншыя грамадаўцы, якіх Масква ў 1932 г. выменяла з польскае турмы на агентаў польскага выведу. За ноч на 11 жніўня былі пасаджаныя ў лёхі ГПУ: С. Рак-Міхайлоўскі, Вальнец, Баран, Мятла, Гаўрылік, Валошын, Дварчанін, Кахановіч ды іншыя - больш за 20 асобаў. Усе адзіночныя камары менскае «амэрыканкі» былі запоўненыя.

1-га верасня пачаліся масавыя арышты. За ноч на 2-ое верасня ў Менску было арыштавана 98 асобаў. Падобная акцыя была праведзена ва ўсіх акруговых і раённых гарадох і па вёсках Беларусі, а таксама й па-за яе межамі: у Маскве, Ленінградзе, на Каўказе, Урале. Арышты трывалі праз увесь верасень і кастрычнік. Да 1-га лістапада ў справе БНЦ было арыштавана 9700 чалавек. З гэтае колькасці больш за 500 чалавек інтэлігентныі. (Весткі далёка ня поўныя. Яны былі сабраныя ў часе шасцігадовага перабываньня ў канцэнтрацыйных лягэрох Заходняга Сібіру й Поўначы (Ухта-Пячора) ад тых удзельнікаў справы, якіх давялося спаткаць).

Да 1-га студзеня 1934 году справа БНЦ была скончана*.

* Матар'ялы ГПУ па справе БНЦ у 1941 г. былі знойдзеныя ў сакрэтных сховішчах Менскага ГПУ. Гэтыя матар'ялы - кніга на 500 балонак машынапісу пад загалюкам «Совершенно секретно. Обвинительное заключение по делу Белорусского Национального Центра» - былі ў 1943 г. на загад Р. Астроўскага перададзеныя ў Баранавічы др. Мінкевічу, які пакінуў іх там падчас ад'езду на Захад. Кажуць, што ў 30-х валіах, якія Мінкевіч вывез на Захад, не знайшлося месца для гэтае кнігі. *(Заўвага Л. Крўвічаніна).*

Усе арыштавання, за выняткам колькіх асобаў, «прызналі сваю віну». 15-га студзеня Калегія ГПУ вынесла ўсім прысуд (бяз суду). 20 асобаў былі засуджаныя на сьмерць із заменаю 10 гадамі знявольнення, рэшта да знявольнення ў канцэнтрацыйных лягерах на тэрміны ад 3-х да 10-х гадоў. 1-га лютага пачаўся вываз. Уночы на 2-га лютага быў вывезены «Штаб БНЦ» у ліку 40 асобаў. А другой гадзіне ночы 40 чалавек былі выведзеныя за турэмную браму; там людзей акружылі 42 узброеныя да зубоў агенты ахранкі з дзясяткам сабак. Пры такой узмоцненай варце «Штаб» прывялі на запасовыя каляіны чыгункі і ўвапхнулі ў адзін таварны вагон. Нараніцу «Штаб» даставілі ў Воршу, дзе размясыцілі яго ў двух сталыпінскіх вагонах: адзін пайшоў на Поўнач, другі - у Сібір.

Да сярэдзіны сакавіка блізу ўсе 9700 чалавек па справе БНЦ былі раскіданыя па паўночных прасторах «адзінай і недзялімай», ад Балтышкага мора да ракі Амуру. У турме засталіся 20 асобаў, зь якіх ведамы аўтару М. Кахановіч (былы пасол польскага сойму і былы дырэктар Віленскай Беларускай Гімназіі) і Коўшык (дырэктар Тэхнікуму Сувязі ў Менску). Гэтыя 20 чалавек былі «забытыя» ў турме аж да ліпеня месяца. Праз тры дні пасля абвешчанай імі 14 ліпеня галадоўкі ўсе 20 а 2-й гадзіне ночы 18 ліпеня былі ўзятыя із камараў, пасля чаго сьлед аб іх зьнік. Ні іхныя прыяцелі, ні сем'і больш ужо нічога пра іх ня чулі.

Так загарнулася чародная крываваая балона гісторыі беларускага нацыянальна-вызвольнага руху.

Расейска-балышавіцкая прапаганда ўзяла пад густы абстрэл чародную «контррэвалюцыю» - БНЦ. Але неўзабаве прапаганда спынілася, бо не дасягала мэты. Пры ўсёй сваёй хлусьлівасьці, яна не магла ўкрыць праўды. Паламо адзін узор такое прапаганды. На першым зьездзе Саюзу Савецкіх Письменьнікаў Беларусі на пачатку 1934 г. загалчык адзьзелу прапаганды ЦК КП(б)Б Д. Конік азнаёміў пісьменьнікаў з матар'яламі ў справе БНЦ. Схарактарызаваўшы «сутнасьць гэтае контррэвалюцыйнае арганізацыі», азнаёміўшы з шасьцю арганізацыйнымі пуктамі праграмы, падкрэсліўшы, што БНЦ

«займаўся ня толькі арганізашыйнымі пытаннямі», а што ён «вёў работу ў Заходняй вобласці з мэтай аддзялення часткі гэтай вобласці ад РСФСР» і што ён «меў на мэце адабраць заваёвы Кастрычніка ад рабочых і сялян Беларусі», гэты чародны партыйны Конік падышоў да зямельнага пытання ў праграме БНЦ:

«На паседжанні Цэнтру была разгледжаная й зашверджаная праграма, якая павінна была легчы ў аснову «канстытуцый» будучай «вялікай Беларусі».

Зямельнае пытаньне разьвівалася праграмаю наступным парадкам:

Цьвёрда ўстанаўляўся прынцып дробнай прыватнай ўласнасьці на зямлю; гранічныя нормы колькасці зямлі ў паасобных гаспадарках не павінны былі перавышаць 100 га*.

Як мог рэагаваць на такую праграму наш беларускі селянін, сілаю загнаны ў калгас, які толькі й лятуцеў аб звароце гэтае собскасці на зямлю й за што аддаў бы ўсе «заваёвы Кастрычніка» разам із заваёўнікамі?

Якія-ж былі вынікі справы БНЦ? Як вышэй адзначалася, пагром БНЦ зрабіў духовы надлом у нацыянальна-вызвольным руху. Аднак-жа народ, паклаўшы такую вялікую ахвяру на алтар свабоды, ня спыніў свайго поступу. У выніку гэтага змаганьня ён глыбей пазнаў сваю сілу і апаніў значаньне арганізаванасьці. Ён больш выразна правёў мяжу паміж сваім і чужым. Ён вырас як духова, так і палітычна.

І сяньня нацыянальны актыў у новых абставінах змаганьня ў глыбокім падзямельлі збірае й гартуе сілы ды чакае з глыбокай верай у сваю праўду на новы, трэйці паварот кола гісторыі, які вызначыць ягоны лёс.

Або жывь вольным, або памерці ў змаганьні!

* «Польмя Рэвалюцыі», кніга 8, 1934 г.